

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПАТОЛОГО-АНАТОМІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Резюме. У статті здійснено аналіз історичних витоків та розвитку правового регулювання патолого-анатомічної служби. Проведено дослідження нормативно-правових джерел радянського та дорадянського періодів, що регулювали діяльність патолого-анатомічної служби на теренах України. Розглянуто особливості правової регламентації діяльності патолого-анатомічних відділень на певних історичних етапах. У результаті зроблено періодизацію основних історичних етапів зародження, становлення та розвитку патолого-анатомічної служби в Україні.

Ключові слова: патолого-анатомічна служба, історія правового регулювання.

Актуальність. Питання вивчення системи законодавчої регламентації патолого-анатомічної служби (ПАС), визначення історичних витоків формування її правового регулювання посідає одне з важливих місць при проведенні досліджень шляхів удосконалення існуючого українського законодавства стосовно порядку проведення автопсій, організації ПАС, визначення кола посадових обов'язків робітників ПАС, державних стандартів та норм тощо. Тому основною метою цієї статті стало проведення дослідження історичних витоків правового регулювання ПАС, нормативно-правових джерел радянського та дорадянського періодів, що регулювали діяльність ПАС на теренах України.

Теоретичне підґрунтя. На сьогодні існують поодинокі дослідження щодо правового регулювання діяльності ПАС на теперішньому етапі. Питання історичного розвитку правового регулювання ПАС взагалі досі залишається поза увагою вітчизняних вчених. Тому особливої уваги заслуговують праці українських та зарубіжних авторів, серед яких: С.В. Горюнова, Б.Е. Єшмуротов, А.І. Іскандаров, Л.Г. Котуза, Д.Р. Кулдашев, Г.В. Роша та ін.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження серед основних методів проведення дослідження було використано історичний, системно-структурний та порівняльно-правовий методи тощо. Історичний метод дослідження було застосовано при вивченні виникнення, формування та розвитку нормативно-правових джерел, які регулювали проведення патолого-анатомічних до-

сліджень у радянський і дорадянський періоди. Системно-структурний метод дослідження використовувався для аналізу історичних періодів розвитку правового регулювання ПАС як єдиного процесу формування сучасної нормативно-правової бази. За допомогою порівняльно-правового методу було встановлено загальні та особливі ознаки, закономірності розвитку законодавства з регулювання діяльності ПАС.

Результати та обговорення. Патологічна анатомія – науково-прикладна дисципліна, що вивчає патологічні процеси і хвороби за допомогою наукового, головним чином мікроскопічного, дослідження змін, що виникають у клітинах і тканинах організму, органах і системах органів [1, с. 41].

Історія наукової патологічної анатомії включає три етапи: макроморфологічний (XVI–XVIII ст.), мікроскопічний (XIX – перша половина XX ст.) і молекулярно-біологічний (із середини XX ст.). Основою періодизації є використання для діагностики провідні методи морфологічного дослідження патологічних процесів – аутопсія, мікроскопічне дослідження і молекулярна діагностика. При цьому патологічна анатомія активно використовувала досягнення суміжних дисциплін: анатомії, гістології та біохімії (молекулярної біології). Значний розвиток науки і практики судової медицини в другій половині XIX ст. у першу чергу пов'язаний із досягненнями природничих наук того часу, а також з прогресивними перетвореннями в суспільно-політичному житті Росії [2].

Історія патологічної анатомії тісно пов'язана з історією методів дослідження тіл померлих людей і трупів тварин. Першим європейським лікарем, який застосовував аутопсію, був представник олександрійської школи Герофіл (III ст. до н.е.), учень Праксагора Косського. Вважають, що він і його учень Еразістрат проводили вівісекцію – розтин живих людей, злочинців, яких цар Птолемей II Філадельф (правив елліністичним Єгиптом у 283–246 рр. до н.е.) передавав для медичних досліджень, що розцінювалося як один зі способів смертної кари. Праці Герофіла та Еразістрата до нас не дійшли, але римський вчений Авл Корнелій Цельс описав техніку вівісекцій, які практикувалися олександрійськими лікарями: спочатку розкривалася черевна порожнина, потім проводився розтин діафрагми, після чого людина помирала, далі досліджувалися органи грудної порожнини. До цього розтин тіла людини не заохочувався з релігійних і етичних мотивів. Так, при бальзамуванні трупів померлих у Стародавньому Єгипті розтин тіла проводила особлива категорія осіб, яких греки називали парасхітами. За описом Геродота, після розтину парасхіт повинен був здійснити обряд очищення, його не пускали в жоден будинок, він ішов із поселень у пустелю [1, с. 41].

За часів Римської імперії видатний лікар і дослідник людського організму Гален робив розтин трупів убитих гладіаторів та тварин і вперше дав опис анатомії людини, заснований на досвідному методі спостереження, у своїй класичній праці «Про призначення багатьох людських тіл» [3].

Велике значення для розвитку патологічної анатомії також мали роботи французьких морфологів М. Біша (1771–1802), Ж. Корвізара (1755–1821) і Ж. Крювелле (1791–1874), який створив перший у світі кольоровий атлас з патологічної анатомії. В середині і наприкінці XVIII ст. в Англії з'явилися дослідження Р. Брайта (1789–1858), А. Бейля (1799–1858), які зробили великий внесок у розвиток патологічної анатомії. Бейль був першим автором найбільш повного підручника з патологічної анатомії, перекладеного в 1826 р. на російську мову [4, с. 8].

Вперше дослідження трупів на теренах нашої країни було узаконено у 1714 р. 154-м артикулом Військового статуту Петра I. Обов'язковому розтину підлягали трупи при раптовій і насильницькій смерті. Лікарів запрошували у випадках підозри неякісного лікування, при нанесенні тілесних ушкоджень, статевих злочинах, дітовбивстві [5].

У 1700 р. Петро I видав указ про відкриття в усіх губерніях богаділень «для піклування про поранених і калік офіцерів і нижніх чинів», а в 1707 р. за спеціальним указом у Москві був побудований перший шпиталь із госпітальною школою та анатомічним театром. За указом Петра I, починаючи з 1707 р., стали практикувати розтини трупів.

«Статут військовий» (1716 р.), «Регламент про управління Адміралтейства і Верфі» (1722 р.) і «Генеральний регламент госпіталів» (1735 р.) містили вказівки про час проведення розтинів у випадках насильницької смерті, перелік смертельних ран, а також регламентацію прозекторської справи в лікувальних установах.

Наступним кроком розвитку ПАС можна вважати початок створення кафедр патолого-анатомічної анатомії в навчальних медичних закладах з другої половини XVIII ст. у зв'язку зі збільшенням на той час потреб клінічної медицини в поглибленні уявлень про матеріальну сутність хвороб [6].

Основний історичний виток правової регламентації діяльності ПАС припадає на радянський період.

Першим значущим документом радянського періоду став наказ Наркомату охорони здоров'я № 641 у 1935 р., який закріпив ПАС у нашій країні на правах патолого-анатомічних відділень при лікарнях. У той період вона була покликана поліпшити якість діагностики та наукових медичних розробок [7].

Згодом Правила судово-медичного дослідження трупів, затверджені Народним комісаріатом охорони здоров'я РРФСР 19 грудня 1928 р. та Народним комісаріатом юстиції РРФСР 3 січня 1928 р., більш детально описали порядок проведення автопсій [8].

Інструкція про взяття матеріалу при розтині померлих від інфекційних захворювань

для подальшого бактеріологічного дослідження, затверджена заступником міністра охорони здоров'я СРСР № 154-25/272, була прийнята 3 листопада 1952 р. Положення Інструкції підкреслювали, що особливе значення бактеріологічний метод має при гострих епідемічних спалахах інфекційних захворювань, а також у тих випадках, коли секція здійснюється без точних клініко-епідеміологічних даних.

Вказана Інструкція також затвердила список матеріалів, що підлягають дослідженню при найважливіших інфекційних захворюваннях, і список органів та тканин, які при будь-якому гострому інфекційному захворюванні слід піддавати гістологічному дослідженню [9].

Наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР від 20 червня 1959 р. № 316 «Про зміцнення патолого-анатомічної системи та підвищення її ролі в поліпшенні якості діагностики та лікуванні хворих» [6] дав визначення поняття «патолого-анатомічна система» та затвердив:

1. Положення про патолого-анатомічну службу.
2. Положення про головного патологоанатома Міністерства охорони здоров'я СРСР і міністерств охорони здоров'я союзних республік.
3. Положення про головного патологоанатома АРСР, краю, області, міста.
4. Положення про патолого-анатомічне відділення лікувальних установ.
5. Положення про патолого-анатомічну службу районної та міжрайонної лікарень.
6. Положення про клініко-анатомічні конференції.
7. Табелі обладнання патолого-анатомічних відділень лікувальних установ.
8. Асортимент реактивів, фарб і хімікалій для патолого-анатомічних відділень лікарень.
9. Інструкцію про звірення клінічних і патолого-анатомічних діагнозів.
10. Інструкцію про прийом, зберігання і видачу трупів у лікувальних установах.
11. Інструкцію про порядок розтину трупів у лікувальних установах.
12. Інструкцію з дослідження біопсій органів і тканин, видалених при хірургічних операціях [10].

31 липня 1963 р. було прийнято наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР № 395 «Про

стан і заходи щодо подальшого поліпшення стаціонарного обслуговування населення СРСР» [11].

Правила з улаштування та експлуатації приміщень патолого-анатомічних відділень і моргів (патогістологічних і судово-гістологічних лабораторій), лікувально-профілактичних і судово-медичних установ, інститутів та навчальних закладів від 20 березня 1964 р. № 468-64 врегулювали вимоги до території, планування і влаштування патолого-анатомічного відділення і моргу (патогістологічної і судово-гістологічної лабораторій), вимоги до змісту й експлуатації приміщень патолого-анатомічного відділення і моргу (патогістологічної і судово-гістологічної лабораторій), вимоги з охорони праці та техніки безпеки при роботі в патолого-анатомічному відділенні і морзі (в патогістологічній і судово-гістологічній лабораторіях) [12].

15 жовтня 1970 р. Міністерство охорони здоров'я СРСР видало наказ № 667 «Про заходи щодо вдосконалення ПАС». Після його видання, в результаті проведеної органами і установами охорони здоров'я роботи з розвитку ПАС, збільшилася кількість патолого-анатомічних відділень і патолого-гістологічних лабораторій.

12 грудня 1978 р. заступником міністра охорони здоров'я СРСР була затверджена Інструкція з організації роботи та дотримання проти-епідемічного режиму відділеннями ПАС і бюро судово-медичної експертизи у випадках підозри або виявлення особливо небезпечних інфекцій, якою були затвержені заходи особистої профілактики, місце й особливості техніки розтину, особливості взяття матеріалу для бактеріологічного, вірусологічного, серологічного, гістологічного досліджень, упаковка і пересилання, дезінфекція інструментів, захисного одягу, транспорту, тактика при випадковому виявленні на розтині особливо небезпечних інфекційних захворювань, транспортування та захоронення трупів, короткі відомості про патолого-анатомічні зміни, характерні для особливо небезпечних інфекційних захворювань.

23 жовтня 1981 р. було видано наказ МОЗ СРСР № 1095 «Про штатні нормативи медичного персоналу патолого-анатомічних відділень (прозекторських)».

Наказ МОЗ СРСР від 4 квітня 1983 р. № 375 «Про подальше вдосконалення патолого-анатомічної системи у країні» також затвердив:

1. Положення про патолого-анатомічне відділення (централізоване патолого-анатомічне відділення) лікувально-профілактичного закладу.

2. Положення про посадові обов'язки медичного персоналу патолого-анатомічного відділення (централізованого патолого-анатомічного відділення) лікувально-профілактичного закладу.

3. Положення про Всесоюзний науково-методичний центр патолого-анатомічної служби.

4. Тимчасове положення щодо Латвійського, Литовського республіканських, Тамбовського, Челябінського, Хмельницького обласних патолого-анатомічних бюро.

5. Положення про порядок розтину трупів у лікувально-профілактичних установах.

6. Положення щодо порядок розтину мертворождалих та новонароджених, померлих у перинатальному періоді.

7. Положення про порядок організації та проведення клініко-патолого-анатомічних конференцій у лікувально-профілактичних закладах [13].

Наказ МОЗ СРСР від 11 березня 1988 р. № 203 «Про організацію патолого-анатомічних бюро», наказ МОЗ РРФСР від 4 січня 1988 р. № 2 «Про стан і перспективи розвитку пато-

лого-анатомічної системи в Українській РСР» стали останніми спеціалізованими нормативно-правовими актами з регулювання діяльності ПАС радянського періоду.

Відповідно до наказу МОЗ СРСР від 11 березня 1988 р. № 203 ПАС повинна була реорганізуватися в самостійні патолого-анатомічні бюро [7].

Висновки. Проведення автопсії тіла людини за життя і після смерті, за відомими сьогодні джерелами, отримало зародження за часів Стародавнього Єгипту. З часом, з появою наукових робіт видатних вчених у період середньовіччя, проведення патолого-анатомічних досліджень усе більше стало потребувати правової регламентації. Відправною точкою законодавчого врегулювання проведення медичних розтинів на теренах нашої держави можна вважати указ Петра I 1770 р.

За критерієм нормативно-правового закріплення законодавчих положень щодо порядку проведення розтинів тіла людини можна запропонувати таку історичну періодизацію: 1700 р. – кінець XIX ст. – початковий період діяльності правової регламентації ПАС; друга половина XVIII – початок XX ст. – організація кафедр патолого-анатомічної анатомії при медичних університетах; XX ст. – радянський період, прийняття численних нормативно-правових актів із регулювання діяльності ПАС.

Список використаних джерел

1. Жолобова Е.В., Мухачева Е.А., Шипицина В.В. Проблемы кадрового обеспечения средним медицинским персоналом лечебно-профилактического учреждения в сельской местности // Вятский медицинский вестник. – 2014. – № 1. – С. 21–24.
2. Мильчаков Д.Е. Становление патологоанатомической службы на вятской земле // Вятский медицинский вестник. – 2014. – № 3–4. – С. 40–42.
3. Гален К. О назначении частей человеческого тела / Под ред. В.Н. Терновского. – М.: Медицина, 1971. – 542 с.
4. Патологическая анатомия: Учебник / А.И. Струков, В.В. Серов. – 5-е изд., стер. – М.: Литтерра, 2010. – 880 с.
5. Предмет, завдання і значення судової медицини. Історичні етапи розвитку. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: _Sudova_1-2.pdf
6. Чирский В.С. Становление и развитие патологоанатомической работы в вооруженных силах России (СССР): автореф. дис. ... докт. мед. наук: 14.00.33 – общественное здоровье и здравоохранение, 14.00.15 – патологическая анатомия. – СПб., 2004. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://medical-diss.com/medicina/stanovlenie-i-razvitie-patologoanatomicheskoy-raboty-v-vooruzhennyh-silah-rossii-sssr#ixzz5FXv2exKU>
7. Каминский Ю.В. и др. Учебно-методическое пособие по патологической анатомии и биопсийно-секционному курсу / Ю.В. Каминский, В.С. Тимошенко, О.Г. Полушин и др. – Владивосток: Медицина ДВ, 2005. –

400 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://medic.studio/patologicheskaya-anatomiya/lektsiya-struktura-patologoanatomicheskoy-67624.html>

8. *Правила* судебно-медицинского исследования трупов / Утв. Народным комиссариатом здравоохранения РСФСР 19 декабря 1928 г. и Народным комиссаром юстиции РСФСР 3 января 1928 г. // Сб. организац.-метод. материалов по судеб.-мед. экспертизе / Сост. В.П. Прозовский, Э.И. Контер. – 2-е изд. – М.: МЕДГИЗ, 1960. – С. 109–157.

9. *Инструкция* о взятии материала при вскрытии умерших от инфекционных заболеваний для последующего бактериологического исследования от 3 ноября 1952 г. № 154-25/272. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4870.htm

10. *Об укреплении* патологоанатомической службы и повышении ее роли в улучшении качества диагностики и лечения больных: Приказ Минздрава СССР от 20 июня 1959 г. № 316. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16021.htm>

11. *О состоянии* и мерах по дальнейшему улучшению стационарного обслуживания населения СССР: Приказ Минздрава СССР от 31 июля 1963 г. № 395. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5975.htm

12. *Правила* по устройству и эксплуатации помещений патологоанатомических отделений и моргов (патогистологических и судебно-гистологических лабораторий) лечебно-профилактических и судебно-медицинских учреждений, институтов и учебных заведений: утверждены постановлением Президиума ЦК профсоюза медицинских работников 24 апреля 1964 г. Протокол № 14. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/902014487>

13. *Про подальше* вдосконалення патологоанатомічної служби в країні: Наказ МОЗ СРСР від 4 квітня 1983 р. № 375. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lawrussia.ru/texts/legal_673/doc673a391x936.htm

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПАТОЛОГО-АНАТОМИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В УКРАИНЕ

А. Пахлеванзаде

Резюме. В статье рассмотрен вопрос исторических истоков правового регулирования патолого-анатомической службы. Проведено исследование нормативно-правовых источников советского и досоветского периодов, регулирующих деятельность патолого-анатомической службы на территории Украины. Рассмотрены особенности деятельности патолого-анатомических отделений на определенных исторических этапах. В результате сделана периодизация основных исторических периодов зарождения, становления и развития патолого-анатомической службы в Украине.

Ключевые слова: патолого-анатомическая служба, история правового регулирования.

HISTORICAL SOURCES OF PATHOANATOMICAL SERVICE LEGAL REGULATION IN UKRAINE

A. Pahlevanzade

Resume. The article deals with the historical sources of the pathoanatomical service legal regulation. The study of legal and normative sources of the Soviet and Presoviet periods regulating the pathoanatomical service functioning at the Ukraine territory is done. The peculiarities of the activity of pathoanatomical departments at certain historical stages are researched. As a result, the periodization of the main historical periods of the beginning, formation and development of the pathoanatomical service in Ukraine was made.

Keywords: pathoanatomical service, history of legal regulation.

Рекомендовано до публікації:

доктор медичних наук, професор **О.П. Романчук**

Дата надходження рукопису: 27.09.2018

Аліреза Пахлеванзаде – доктор медичних наук, професор кафедри загальномедичних наук, директор навчально-наукового центру міжнародних навчальних програм Міжнародного гуманітарного університету

Адреса: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 33

E-mail: mgu@ukr.net

Контактний тел.: (048) 217-74-17 (для кореспонденції)